

РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТИ НА ЗАЕТОСТТА И БЕЗРАБОТИЦАТА В БЪЛГАРИЯ В УСЛОВИЯТА НА ИКОНОМИЧЕСКАТА КРИЗА¹

[Доц. д-р Любомир Иванов](#)
[Доц. д-р Поля Ангелова](#)
[Доц. д-р Пламен Петков](#)
[Доц. д-р Красимира Славева](#)²

Резюме

Развитието на националната икономика в условията на икономическа и финансова криза е свързано със сериозни предизвикателства пред пазара на труда. Значимостта на заетостта в осигуряването на икономическото и социалното благосъстояние на обществото обуславя необходимостта от статистическо изследване на закономерностите в нейното развитие. Настоящото изследване е с практико-приложен характер. Въз основа на статистически данни за пазара на труда и с помощта на методите на статистико-иконометричния анализ са установени основните тенденции в развитието и социално-демографската структура на зетите и безработните лица. Извършен е задълбочен анализ на регионалните различия в показателите за заетостта и безработицата и е приложен оценъчен подход за въздействието на икономическата криза върху тяхното равнище.

Ключови думи: заетост, безработица, пазар на труда, икономическа криза, регионални различия

JEL: C00, E32, J21

REGIONAL ASPECTS OF EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN BULGARIA DURING ECONOMIC CRISIS

[Assist. Prof Lyubomir Ivanov, PhD.](#)
[Assist. Prof Polya Angelova, PhD.](#)
[Assist. Prof Plamen Petkov, PhD.](#)
[Assist. Prof Krasimira Slaveva, PhD.](#)

Abstract

The development of the national economy in the terms of economic and financial crisis is associated with serious challenges before the labor market. The importance of the employment in the provision of the economic and social well-being of the society requires a statistical study of the regularities in its performance and development. This study is practical and applied in nature. Based on statistical data about the labor market and using the methods of statistics and econometric analysis we have been able to establish the major trends in the developments and the socio-demographic structure of the employed and unemployed. We have performed a detailed analysis of the regional disparities in the indicators of employment and

---

¹ Статията представя част от резултатите по Проект №2-2011 "Регионални аспекти на заетостта и безработицата в България в условията на икономическата криза". СА "Д. А. Ценов" - Свищов. 2011 г.

² Участието на авторите в написването на статията е както следва: **доц. д-р Любомир Иванов** - въведение, т. 1, т. 2, т. 3 и заключение; **доц. д-р Поля Ангелова** - т. 4; **доц. д-р Пламен Петков** - т. 7; **доц. д-р Красимира Славева** - т. 5 и т. 6.

unemployment and applied the assessment approach to evaluate the impact of the economic crisis on their level.

Keywords: employment, unemployment, labour market, economic crisis, regional differences

Въведение

Българската икономика се характеризира с висока степен на интеграция в европейското и световно икономическо пространство, което я прави силно зависима от състоянието им и протичащите в тях процеси. Стабилността на световната и в частност на европейската икономика влияе положително върху националната икономика, тъй като тези страни са стратегически външнотърговски партньори и водещи чуждестранни инвеститори в България. Нестабилността и сътресенията в европейската и световна икономика влияят върху българската икономика чрез намаленото търсене, свитото потребление, ограничения износ и рязкото намаляване на чуждестранните инвестиции. От началото на световната финансово-икономическа криза до навлизането ѝ в България минава около една година - време, в което комплексният анализ на данните и фактите за световната и българската икономика е база за разработване на стратегии за развитие на икономиката в условия на криза и мерки за ограничаване на ефектите от нея във всички сфери на обществения живот - от реалната икономика, през финансовата стабилност на валутния борд, заетостта, безработицата, политиката на доходите, социалните плащания и др.

Естествено е, че така посочените възможни въздействия на световната криза не могат да се обхванат в едно изследване и поради това, в настоящата разработка, акцентът е поставен върху оценката на влиянието на кризата върху регионалните различия в заетостта и безработицата в страната. България може да провежда собствена стопанска политика и да предприема мерки за подобряване устойчивостта на икономиката, още повече, че българската финансова система е стабилна, но кризата ще доведе до снижаване на БВП и забавяне на растежа, свиване на производството, последвано от намаляване на заетостта и нарастване на безработицата. Познаването на проблемите на пазара на труда и изследването на тенденциите, структурните промени и регионалните различия са предпоставка за формиране на управленски решения за стабилизиране на икономиката и изработването на механизми и конкретни мерки за достигане до равновесие на пазара на труда. Статистическата наука предлага голямо разнообразие от класически и съвременни методи, модели и техники за анализ, с помощта на които да се извърши диагностика на състоянието и проблемите на пазара на труда, с техните комплексни зависимости, вътрешни връзки, и специфични характерни особености.

Обект на изследването са заетостта и безработицата в България в регионален аспект за периода 2000-2010 г., като тези явления са представени чрез абсолютните показатели за брой на заетите лица, брой на безработните лица и аналитичните показатели коефициент на заетост и коефициент на безработица.

Цел на разработката е установяване и емпирично изследване на закономерностите в състоянието и развитието на заетостта и безработицата в България на национално и регионално ниво в условията на настъпващата икономическа криза чрез статистически анализ на състоянието, структурата и динамиката им за периода 2000 – 2010 г.

1. Икономическата криза и пазара на труда

Икономическото развитие на страните с пазарно стопанство преминава последователно през периоди на растеж и спад, известни като икономически цикли. Те се състоят от четири обособени фази – криза, рецесия, възстановяване и подем. Началото на икономическата криза е съществен момент в цикличното развитие на националното стопанство - обемът на произведения БВП започва да спада, намаляват инвестициите, освобождава се работна сила, нараства безработицата, спадат доходите на населението, ограничава се потреблението. Кризата често е съпътствана от социално напрежение, а понякога и от социални конфликти. Според НСИ, икономиката навлиза в рецесия, когато се регистрират две последователни тримесечия със спад в обема на БВП. За българската икономика кризата настъпва през 2009 г., тъй като за четвъртото тримесечие на 2008 г. и за първото тримесечие на 2009 г. индексите на физически обем на БВП показват намаление.

Съгласно постановките на икономическата теория, кризите намират непосредствено отражение на пазара на труда в страната на национално и регионално ниво. Заетостта и безработицата се характеризират с регионални различия, които са породени от икономически, социални и географски фактори. Влиянието на икономическите кризи е различно в отделните отрасли и териториално обособени икономически райони на една страна, поради което пропорциите и съотношенията в заетостта и безработицата често се променят с началото на кризата. Възможни са изменения в структурата на заетите и безработните лица по отношение на възрастта, образованието и квалификацията и други социално-демографски характеристики.

2. Информационно осигуряване на статистическите изследвания на пазара на труда

НСИ събира подробна и систематизирана информация за състоянието и развитието на пазара на труда, чрез наблюденията на работната сила, наетите лица, средствата за работна заплата и разходите за труд. Наблюдението на работната сила е текущо репрезентативно наблюдение, което осигурява информация за основните характеристики на заетостта, безработицата и икономическата активност на населението в съответствие с препоръките на Международната организация по труда и изискванията на Евростат. Освен абсолютни данни за броя на заетите лица, безработните лица и работната сила, се изчисляват аналитичните показатели коефициент на икономическа активност, коефициент на заетост и коефициент на безработица. Краткосрочната статистика на заетостта и разходите на труд е тримесечно наблюдение на наетите лица, отработеното време, средствата за работна заплата и други разходи за труд. То предоставя информация за броя на наетите лица по трудово и служебно правоотношение и за средната месечна работна заплата в страната. Годишната статистика на заетостта и разходите за труд е база за изчисляването на макроикономическите показатели за средния годишен брой на заетите лица, наетите лица по трудово и служебно правоотношение и средната годишна работна заплата. В настоящото изследване са използвани официалните данни на НСИ за периода 2000 - 2010 г., като при анализа на динамиката са включени данни от 2000 г., за да се открият по-ясно закономерностите в развитието на показателите на национално равнище, а при анализа на структурните и регионалните различия са използвани данни от 2005 г., тъй като структурата на заетите и безработните е сравнително устойчива във времето.

3. Динамика на заетите и безработните лица на национално равнище

Динамиката на броя на заетите лица и на коефициента на заетост на национално ниво показва сравнително устойчива тенденция към повишение за периода 2000 - 2008 г. От 2980,1 хил. души в началото на 2000 г. заетите лица нарастват до 3360,7 хил. души през 2008 г. Средногодишният темп на растеж е 101,5%, което представлява прираст от 1,5% средногодишно. Общо за периода абсолютният брой на заетите лица е нараснал с 380,6 хил. души, или с 47,6 хил. души на година. Може да се установи, че за изследвания период икономиката на страната е нараствала, създавайки ежегодно нови работни места. В същото време намалява броя на безработните лица. През 2000 г. те са били 622,4 хил. души или 18,5% от населението на 15 и повече години. За периода до 2008 г. безработните спадат с повече от 422,7 хил. души и достигат до 199,7 хил. души, което е най-ниското им ниво след въвеждането на валутния борд в страната. Коефициентът на безработица спада през 2008 г. до 5,6% или с 12,9 процентни пункта. По-голямото намаление в броя на безработните в сравнение с нарастването на заетите лица се дължи на икономическата емиграция (безработните са намерили препитание в чужбина), както и на намаляването на населението на България.

След началото на кризата през 2009 г. настъпва рязка промяна в движението на заетите и безработните лица. Свиването на производството се съпровожда с освобождаване на работна сила. Броят на заетите лица започва да намалява - през 2009 г. със 101,1 хил. души до ниво 3253,6 хил. души, а през 2010 г. негативните тенденции се задълбочават и заетите лица намаляват с още 200,8 хил. души до 3052,8 хил. души. Коефициентът на заетост намалява с 1,4 процентни пункта през 2009 г. и с още 2,7 процентни пункта през следващата година, за да слезе на нивото от 2006 г. - 46,7%. От своя страна броят на безработните лица започва да нараства - с 38,3 хил. души през 2009 г. и с 110,0 хил. души през 2010 г. Общо за двете години след началото на кризата броят на безработните се е увеличил с 148,3 хил. души. Коефициентът на безработица нараства до 10,2% и превишава равнището си от 2005 г. Двойно по-малкото нарастване на безработните спрямо намалението на заетостта се дължи на преминаване на част от заетите в сивата икономика или на излизане от състава на работната сила поради липса на перспективи за намиране на работа.

4. Анализ на динамиката и структурата на заетите лица в регионален аспект преди настъпването на икономическата криза

За периода до началото на икономическата криза възрастовата структура на заетите лица остава относително устойчива. Наблюдават се определени различия, свързани с увеличаване на относителните дялове на заетите в по-високите възрастови групи, което е обективно обусловено от общото застаряване на населението в страната. Запазват се значителни различия между коефициентите на заетост в отделните възрастови групи, като лицата в активна трудова възраст от 35 до 44 г. имат най-висок процент на заетост – 77,1% през 2005 г. и 84,6% през 2008 г. Значително по-ниска е заетостта сред младото население на възраст от 15 до 24 г. – то варира между 21,6% и 26,3%, и на заетите в предпенсионна възраст – между 34,7% и 46%. Тези две възрастови групи се оказват уязвими след влошаването на икономическата конюнктура в края на 2008 г.

Динамиката на образователната структура на заетите лица се характеризира с по-висока интензивност. Това се дължи основно на нарастването на дела на заетите със средно образование и намалението на дела на заетите с основно и по-ниско образование, което може да се разглежда като фактор за повишаване качеството на работната сила. Делът на заетите лица с висше образование е устойчив през периода, но равнището му е все още по-ниско в сравнение със страните от ЕС. Коефициентите на заетост на отделните образователни групи следват подреждането на образователните степени. Най-висок е коефициентът на заетост на лицата с висше образование – от 68,7% през 2005 г. той нараства и достига до 73,8% през 2008 г. Тази закономерност се наблюдава през целия период преди кризата и потвърждава хипотезата за наличие на корелационна зависимост между образователното равнище и процента на заетост.

Структурата на заетите лица по пол се характеризира със стабилност и относителни дялове на мъжете около 53,5% срещу 46,5% на жените. Устойчивостта на половата структура на заетите лица е резултат на приблизително еднаквите темпове на нарастване на абсолютния брой на заетите мъже и жени – около 103% средногодишен темп. Коефициентите на заетост на двете полови групи проявяват подобна динамика. Анализът на заетите лица по местоживеене показва стабилност на структурата през периода – 77% от заетите са в градовете и 23% в селата. Коефициентите на заетост в градовете са също значително по-високи от тези в селата, като съотношението е постоянно през целия период преди кризата.

Различията в броя на заетите лица и коефициента на заетост в отделните статистически райони са умерени и относително постоянни. С най-висока заетост се отличава Югозападен район, което е логичен резултат от местонахождението на столицата в неговите предели. За целия период коефициентът на заетост в този район е над средния за страна, като разликата нараства от 5,3 процентни пункта през 2005 г. на 6,6 процентни пункта през 2008 г. Областта с най-висока заетост (без София-град и София-област) е Благоевград, с коефициент на заетост за периода между 50,7% и 57,2%. Следва област Варна – с коефициент между 50,7% и 54,8%. Третото място в подреждането се дели от няколко области през различните години, съответно от Пазарджик – 51,8%, Смолян – 51,7%, Пловдив – 50,5% и Габрово – 50,2%. С най-ниска заетост се характеризира Северозападният район с коефициент на заетост от 35,2% през 2005 г., нарастващ до 43,5% през 2008 г. Областта с най-ниско равнище на заетост също е от този район – област Видин, с коефициент около 30%. Не случайно в тази област са и общините с най-висока бедност – Бойница и Макреш. Следва област Разград с 35,7%, а областите Враца и Монтана си поделят третото място в низходящото подреждане за отделните години.

5. Анализ на динамиката и структурата на безработните лица в регионален аспект преди настъпването на икономическата криза

За целия период до настъпването на икономическата криза равнището на безработица при мъжете е по-високо в сравнение с равнището на безработица при жените. Темпът на снижение на безработицата при жените е по-малък в сравнение с темпа на снижение на безработицата при мъжете, поради което относителният дял на безработните жени от 45,4% през 2005 г. нараства до 48% през 2008 г. В структурата на безработните по пол настъпват много малки

промени и като цяло тя остава стабилна както общо за страната, така и по статистически райони. В същото време намалява средногодишният брой на безработните във всички възрастови групи. Регистрираните безработни до 29 г. намаляват 2,6 пъти, като средногодишното намаление за периода е с 27%, но въпреки това в тази група е установено най-високо равнище на безработица. Във възрастовите групи от 30 г. до 49 г. безработните през 2008 г. са 2 пъти по-малко в сравнение с 2005 г. Средногодишният брой на безработните лица на 55 и повече години намалява с 14% през 2008 г. в сравнение с 2005 г. В структурата на безработните по възраст настъпват много малки промени.

За периода 2005 - 2008 г. най-голям е относителният дял на безработните със средно образование (варира между 47% и 51%). Безработните с основно образование са с относително постоянен процент около 31% за целия период. Най-малък относителен дял в структурата на безработните по образование имат безработните с висше образование (около 10%), което показва, че по-високата степен на образование, осигурява по-големи възможности за професионална реализация. Относителния дял на безработните с начално и по-ниско образование нараства и през 2008 г. е 11%. Установена е умерена корелационна зависимост между образованието и продължителността на безработицата. Резултатите от анализа показват, че е налице тенденция към нарастване на несъответствието между квалификацията на лицата с професионално образование и уменията, които се търсят на пазара на труда. Разминаването между предлаганата и търсената квалификация е най-голямо при младежите със средно общо образование, със средно образование и професионална квалификация и лицата с основно и по-ниско образование.

Структурата на безработните по продължителност на безработицата може да се определи като негативна, тъй като в нея преобладават лица, които продължителен период не са работили – около 40% не са работили две и повече години. Промените в структурата се изразяват в нарастване на относителния дял на безработните до 5 месеца и на безработните от 6 до 11 месеца. Равнището на безработица е двойно по-ниско в градовете в сравнение със селата, а като места с ниско равнище на безработица се открояват София и някои областни градове. Детайлният анализ на броя на безработните лица и коефициента на безработица разкриват значителни регионални различия. Съществува голяма диференциация на областите и районите по брой на безработните и по равнище на безработица. За периода 2005 - 2008 г. равнището на безработица намалява във всички 28 области, но същевременно са налице големи различия между показателите за тях. Областите, които имат по-ниско средно равнище на безработица в сравнение със средното за страната са: София-град, Бургас, Габрово, Варна, Пловдив, Перник и Русе. Най-високо равнище на безработица е установено в областите: Търговище, Монтана, Шумен, Разград, Видин и Смолян.

Динамиката на безработните по икономически райони следва общата тенденция за намаляване на безработицата до началото на кризата. Темпът на снижаване на безработицата по райони е различен и зависи от икономическото състояние на района, неговата специализация, териториалното разположение, природните ресурси и др. Коефициентът на безработица е най-висок в Северозападен и Северен централен район. Коефициентът на безработица е най-нисък в Югозападния район и непрекъснато намалява от 8,3% през 2005 г. до 2,9% през 2008 г. Основната причина Югозападният район да е с най-нисък коефициент на безработица е, че в него попада София-град. Размахът на

вариацията в коефициентите на безработица е значителен и превишава двойно средното равнище на безработица за страната.

Най-високо равнище на безработица при жените има в Североизточния и Югоизточния район, където са съсредоточени общините и областите с най-високо равнище на безработица. В тези райони преобладава население със средно и по-ниско образование, което, съчетано с някои традиции и особености на етническия състав на населението, е предпоставка за високо равнище на безработица. Разпределението на безработните без квалификация и специалност е неравномерно по области и райони. Делът на безработните с основно и по-ниско образование надхвърля 70% в областите: Кърджали, Сливен, Шумен, Разград, Търговище, Пазарджик, Добрич и Пловдив. Най-голям относителен дял на безработните младежи е регистриран в областите Сливен (27%), Стара Загора (26%) и Ямбол (25%), при 20% за цялата страна. Значителни изменения са настъпили в разпределението на безработните по райони според продължителността на безработицата. Най-големи промени са настъпили в Южен централен район, Югоизточен район и Югозападен район.

6. Оценка на влиянието на икономическата криза върху динамиката и структурата на заетите и безработните лица в регионален аспект

След началото на икономическата криза в България в края на 2008 г. и първите месеци на 2009 г. настъпват определени изменения в броя на заетите и безработните лица в отделните статистически райони. Променят се някои аспекти в структурата на заетите и безработните. Влиянието на кризата е най-силно върху строителството, черната и цветната металургия, химическата промишленост и свързаните с тях производства. Засегнати от кризата са още транспортът, туризмът, вътрешната и външната търговия. Поради това най-голямо намаление на заетите лица има в индустрията, което предизвиква нарастване на безработицата основно сред мъжете и в по-малка степен сред жените.

Коефициентът на заетост в градовете продължава да надвишава значително коефициента на заетост в селата, като под влияние на икономическата криза тази разлика се увеличава. Установена е неравномерност в разпределението на заетите лица в градовете и селата, като този процес се задълбочава и е възможно да се превърне в дълготрайна тенденция. В същото време коефициентът на заетост е най-голям за възрастовите групи от 35-44 г., 45-54 г. и 25-34 г. и за заетите лица с висше и средно образование. Независимо от влиянието на икономическата криза, коефициентът на заетост на лицата с висше образование продължава да е най-висок – 72,7% през 2009 г. и 70% през 2010 г. Тези резултати ясно показват, че по-високата степен на образование, по-високата компетентност и квалификация са сред факторите, които дават по-голяма сигурност на заетите лица.

След началото на кризата темпът на нарастване на безработицата при мъжете става по-висок в сравнение с темпа на нарастване на броя на безработните жени, тъй като най-силно засегнати от икономическата криза са отраслите, в които преобладаващата част от заетите са мъже. Най-голям относителен дял на безработните жени (между 57% и 60%) се наблюдава в областите: Кърджали, Варна, Хасково, Смолян, Бургас, Разград и Търговище. Средногодишният брой на безработните във всички възрастови групи нараства, но най-силно е изразено за групите от 25-34 г., 35-44 г., 45-54 и 55 и повече години, за които е установено почти двойно увеличение. Високото равнище на

безработица сред младежите до 29 г. и лицата над 50 г. е сред основните причини за провеждането на целеви политики на пазара на труда. Безработните без квалификация имат най-голям дял в структурата на безработните по професия. Допълнително затруднение при намирането на работа е ниското им образователно равнище – основно, начално и по-ниско образование.

След започването на кризата нараства броят на безработните със средно образование, което в абсолютен размер е почти 100 хил. души. С по-малки темпове нараства броят на безработните с основно и по-ниско образование, но коефициентът на безработица сред тях е най-висок – 43,1% през 2010 г. Това е характерно за областите: Сливен, Шумен, Кърджали, Търговище, Разград и Смолян.

В регионален аспект оценката на влиянието на икономическата криза върху заетостта и безработицата се основава на сравнителен анализ на броя и относителните дялове на заетите и безработните по статистически райони. При това темповете на снижаване на заетостта и на нарастване на безработицата по райони се различават и зависят от икономическото им състояние, тяхната специализация, териториалното разположение, природните ресурси и др. Регионалните различия са по-силно изразени при коефициента на безработица и в по-малка степен при коефициента на заетост.

Най-голям относителен дял в структурата на заетите лица по райони има Югозападният район (32%), следван от Южния централен район (20%), а за останалите райони относителните дялове варират между 10% и 14%. През изследваните години в териториалната структура на заетостта настъпват много малки промени. Коефициентът на заетост продължава да бъде най-висок в Югозападния район (54% през 2010 г.) и най-нисък в Северозападния район (40%) и в Северния централен район (42%). Най-ниско равнище на безработица през 2010 г. има в Югозападния район (7,6%), което е нараснало с 4,4 процентни пункта за периода 2008 - 2010 г. Най-близко до средното равнище на безработица за страната е Югоизточният район с 10,6%. Най-високото равнище на безработица е регистрирано в Североизточния район (14,5%), което надвишава равнището от 2008 г. с 5,9 процентни пункта и средното за страната с 4,3 процентни пункта.

7. Клъстерен анализ на регионалните аспекти на заетите и безработните лица

При анализа на регионалните аспекти на заетостта в България преди кризата с клъстерен анализ са обособени 7 групи. Използвани са полововъзрастови показатели за заетостта на населението по области, изчислени на годишна база, обхващащи периода от 2003 до 2008 г. София-град остава областта с най-добри показатели по отношение на абсолютния брой заети лица. Това не е изненадващо, тъй като това е областта с най-многобройно население в България. Освен това през годините, разликите между нея и областите, формиращи останалите сегменти, измерени с Евклидовото разстояние, нарастват между 16% и 31,6%. Област Пловдив заема второто място по тези показатели, а на трето място се нарежда Варна. При тях през изследвания период се установяват различни тенденции. Разстоянията между Пловдив и областите от по-долните сегменти нарастват, докато при Варна – те намаляват. Анализирайки ситуацията в последните четири сегмента установяваме, че е налице обща за периода тенденция към преминаване в по-долен сегмент. В резултат на това, броят на областите в последния сегмент от пет през 2003 г.

Любомир Иванов, Поля Ангелова, Пламен Петков, Красимира Славева

(Видин, Разград, Силистра, Търговище и Перник) нараства на 14 през 2006 г. (към петте се присъединяват Монтана, Враца, Ловеч, Габрово, Шумен, Ямбол, Смолян, Кърджали и Кюстендил), което представлява 50% от всички области, а през последните две години в по-горния сегмент преминава само област Шумен. Разстоянията между областите от този сегмент и останалите области се запазват на равнищата си от 2003 г. само по отношение на сегменти 3 и 4, докато спрямо останалите сегменти, дистанцията нараства.

За да се проследи влиянието на кризата върху регионалните различия в заетостта, анализът е приложен върху същите показатели, но изчислени при тримесечна база, обхващащи периода от 2010 до второто тримесечие на 2011 г. Отново са обособени 7 групи. За разлика от анализа преди кризата, тук отчитаме, че дистанцията между сегмент 1 и останалите сегменти не се увеличава, а напротив – намалява, макар и с бавни темпове. Това означава, че разликите между София-град и останалите области по отношение на заетостта на населението вече не се задълбочават, а кризата, макар и в малка степен, води до изравняване на позициите на трудовия пазар в регионален аспект.

Проследявайки регионалните аспекти на заетостта в България и съпоставяйки ги с разкритите тенденции преди кризата, се установява, че няма съществени различия. В двата периода София-град остава областта с най-добри показатели по отношение на абсолютния брой заети лица. Основното различие (извън несъществените различията свързани със състава на сегментите) е по отношение на разстоянията между сегментите. Преди кризата разликите между столицата и областите, формиращи останалите сегменти, измерени с Евклидовото разстояние, нарастват между 16% и 31,6%, а по време на кризата, разстоянията се съкращават с 2 до 5%. Като цяло тази тенденция се запазва и при съпоставянето на останалите сегменти. Със зараждането на затруднените отношения между страните-партньори на трудовия пазар, породени от влиянието на финансовата и икономическата криза, в България се забелязва застои по отношение на наемането на работници в големите области, съпроводени със съкращения на персонал в редица браншове, докато в областите с по-малък брой на населението се наваксват позиции в това отношение чрез разкриване на пазарни ниши и нови работни места.

Анализът на регионалните различия по отношение на безработицата се осъществява с помощта на показателите общ брой на регистрираните безработни лица, брой на безработните с регистрация над 1 година, брой на регистрираните лица на възраст над 29 години, брой на назначените на работа и брой на свободните работни места. Преди кризата се използват годишни показатели, обхващащи периода от 2004 г. до 2008 г., докато по време на кризата са използвани тримесечни данни, обхващащи периода от 2009 до първо тримесечие на 2011 г. Обособени са 8 клъстера.

В годините преди настъпването на кризата се наблюдават четири тенденции по отношение движението на отделни области в различните сегменти. В началото и в края на подредбата по абсолютните показатели за безработицата е присъщо постоянството. Област Габрово остава неизменно в сегмент 1, докато в дъното област Пловдив е постоянният член на сегмент 8. В средата на символичната подредба са налице три модела на движение – намаляващ, нарастващ и колебаещ се (зигзагообразен).

С най-сериозен спад се характеризира област Благоевград, която стартира от сегмент 2 и за пет години се срива до сегмент 6. Друг изявен

представител в тази група е София област, която обаче слиза надолу само с две позиции – от сегмент 3 до сегмент 5.

В другата плоскост се намира област Бургас. Стартирайки от място в сегмент 4 през 2004 г., до края на изследвания период, нейното място е вече в сегмент 2. Също с две позиции се придвижва нагоре и София град, но от сегмент 6 през 2004 г., тя директно преминава в сегмент 4, където остава до края на периода.

С колебаещо поведение са повечето от областите, но през три сегмента преминават само областите Добрич и Русе. От членове на сегмент 4, през 2005 г. те „слизат” в сегмент 5, а в следващата директно се включват в сегмент 3, където остават до 2008 г. Въпреки вътрешните размествания на областите по сегменти, като цяло отделните сегменти с течение на времето „се сближават” помежду си, т.е. дистанцията между тях намалява, като най-сериозно наваксва изоставането спрямо останалите област Пловдив, формираща сегмент 8.

През годините на кризата се регистрират същите тенденции по отношение движението на отделни области в различните сегменти. В началото и в края на подредбата по показателите за безработицата е присъщо постоянството. Област Габрово и Перник, остават неизменно в сегмент 1, области Видин, Кюстендил и Ямбол – в сегмент 2, Русе, Разград и Търговище – в сегмент 3, докато в дъното област Пловдив е постоянният член на сегмент 8.

В средата на символичната подредба отново са налице три модела на движение – към намаление, към нарастване и с известни колебания (вълнообразен). С най-сериозен спад се характеризира област София-град, която стартира от сегмент 4 и за две години се срива до сегмент 7.

В другата плоскост се намира област Велико Търново. Стартирайки от място в сегмент 6 през първото тримесечие на 2009 г., до края на изследвания период, нейното място е вече в сегмент 3. Също с две позиции се придвижва нагоре и област Стара Загора, но от сегмент 6 в началото на периода, тя преминава в сегмент 4 в края на периода, като дълго време преди това (три тримесечия) се задържа в сегмент 3.

С колебаещо поведение са повечето от областите, но през три сегмента, освен Стара Загора, преминават само областите Бургас и Добрич. През първото тримесечие на 2009 г. те са членове съответно на сегмент 4 и сегмент 5. По отношение на Бургас се наблюдава вълнообразно движение, което може да се обясни с влиянието на сезонността. През летните месеци безработицата намалява, което води до преминаването на областта в по-горен сегмент, а през зимните месеци, увеличението на безработицата води до преминаване в по-долен сегмент. Същите са тенденциите и по отношение на другата черноморска област – Варна, но при нея те не са толкова силно изразени. Област Добрич, въпреки колебливото си поведение, успява в края на периода да се справи успешно с предизвикателствата, които обуславя кризата и приключва като член на сегмент 3. Въпреки вътрешните размествания на областите по сегменти, като цяло отделните сегменти по време на кризата задълбочават различията помежду си като дистанцията между тях нараства. Най-сериозно изоставане се наблюдава при сегмент 5 спрямо сегмент 3 – цели три пъти.

Заклучение

Началото на икономическата криза се съпътства от сериозни изменения в състоянието и тенденциите на развитие на заетите и безработните лица в национален и регионален план. Приложението на статистически методи за

анализ на динамиката, структурата и пропорциите на пазара на труда дава възможност да се установят ключовите характеристики, като основа за разработване на обосновани стратегии и политики за ефективно преодоляване на неблагоприятните последици на икономическата криза.

Резултатите от настоящото изследване могат да се систематизират в следните направления:

1. Ситуацията на пазара на труда в България на национално равнище преди и след настъпването на икономическата криза протича в съответствие с постановки на класическата икономическа теория. Кризата води до увеличаване на безработните лица с 148,3 хил. души, съответно нарастване на коефициента на безработица с 4,6 процентни пункта, и намаляване на коефициента на заетост с 4,1 процентни пункта и на заетите лица с 301,9 хил. души, част от които преминава в сивата икономика.

2. Установено е, че динамиката на социално-демографският профил на заетостта се характеризира със стабилност на структурата по пол и местоживеене, с относителна устойчивост на възрастовата структура и с интензивни изменения на образователния състав на заетите лица. Регионалните различия в заетостта по статистически райони са умерени и относително постоянни през наблюдавания период. Лицата в активна трудова възраст имат най-висок процент на заетост (около 80% и повече), заетостта е по-висока при мъжете, отколкото при жените, по-висока в градовете, отколкото в селата. Най-висока заетост имат лицата с висше образование, а най-ниска е при лицата с основно и по-ниско образование.

3. При настъпването на кризата нараства разликата между заетостта в градовете и селата, но в същото време, поради по-високите темпове на спад в броя на заетите мъже спрямо темповете на изменение на заетите жени, започва да намалява различието в коефициентите на заетост при двата пола. Запазва се по-високото равнище на заетост на лицата с висше образование.

4. Изследваният период се характеризира със слаба интензивност на промените в структурата на безработните по пол, възраст, образование, професия и местоживеене, за което свидетелстват ниските стойности на интегралния коефициент на структурни изменения. Размахът на вариацията в регионалните равнища на безработицата е значителен, което налага диференциран подход при провеждане на активните мерки на пазара на труда и разработване на регионални програми за намаляване на безработицата.

5. В резултат на анализа на структурните промени и регионалните различия в заетостта и безработицата, настъпили под влияние на кризата е установено, че силата и характерът на измененията се определят от степента на социално-икономическото развитие на съответните райони, като различията са по-силно изразени при коефициента на безработица в сравнение с коефициента на заетост.

6. Преди кризата разликите между сегментите, формирани с показателите за заетост нарастват, а тези между сегментите, обособени с показателите за безработица - намаляват. По време на кризата се забелязват противоположни тенденции. Между сегментите, обособени с показателите за заетост, разстоянията намаляват, макар и в незначителна степен, а дистанцията между клъстерите, обособени въз основа на показателите за безработица, нараства.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Ангелов, И.** Световната финансово-икономическа криза в България. Икономическа мисъл. №5. 2008.
2. **Белева, И.** Политиката на заетостта и безработицата в България в преходния период, анализ, оценки и перспективи. София, АИ “Проф. М. Дринов”, 2011.
3. **Владимирова, К., М. Атанасова и др.** Национални и регионални измерения на политиките на ЕС за развитие и заетост. София, Сиела, 2011.
4. **Рангелова, Р.** Стратегия “Европа 2020” и икономическия растеж на България. Икономическа мисъл, №3, 2011, с. 3-29.
5. **Статистически годишник.** НСИ, София, 2000 - 2009.
6. **Заетост и безработица.** НСИ, София, 2000 - 2009.
7. **Barkley, D. L.,** Regional manufacturing employment cycles revisited, *Annals of regional science*, vol. 15. issue 1, 1981, pp. 66 – 85.
8. **Belke, A., J. M. Heine,** Specialisation patterns and the synchronicity of regional employment cycles in Europe, *International economics and economic policy*, vol. 3, issue 2, 2006, pp. 91 – 104.
9. **Lincaru, C.** Regional Mismatch Tendencies in Romania – Evidence from Beveridge Curve. – *Romanian Journal of Regional Studies*, 4, 2, Winter 2010, p. 42.
10. **Tryon, R. C.** (1939). *Cluster Analysis*, Ann Arbor, MI: Edwards Brothers.